

ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ ФОРМУВАННЯ РЕФЛЕКСИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВЧИТЕЛЯ.

У статті проведений аналіз психолого-педагогічної літератури з питань визначення сутності, механізму, типології рефлексії, структури рефлексивної компетентності та рефлексивної компетентності в педагогічній діяльності.

Ключові слова: сутність, механізм, типологія, рефлексія, компетентність.

В статье проведен анализ психолого-педагогической литературы по вопросам определения сущности, механизма, типологии рефлексии, структуры рефлексивной компетентности и рефлексивной компетентности в педагогической деятельности.

Ключевые слова: сущность, механизм, типология, рефлексия, компетентность.

The article analyses psychological and pedagogical literature related to the issues of reflection. As a result different interpretations of the concept “reflection” have been discovered. They are: the process of self-cognition of the inner state of a person; the important part of mental actions, heuristic solution; interconnection of the components of an activity; the revision of the accumulated experience and personal stereotypes; the ability to objectively judge oneself and to take control of the activity; awareness of other people’s evaluation of the individual; communicating with oneself as an entity etc. The concept “pedagogical reflection” should be distinguished from the concept “reflection” in general.

The analysis of psychological literature shows that reflection is viewed in the followings aspects: co-operative, communicative, personal and intellectual.

The following six main components of the psychological mechanism of reflective process have been singled out: 1) reflective output; 2) intention; 3) primary categories; 4) creation of the system of reflective means; 5) creating schemes of the content under reflection; 6) verbalization of the reflective description. Every component is considered as a stage in some psychological action.

Different approaches to the definition of the concepts “competence” and “reflective competence” have been analysed. Competence may be viewed as an integral personal trait, intellectually and personally predetermined social and professional vital functions of a person based on knowledge and emotions; the description of knowledge in a certain area that allows a person to

express authoritative opinion; a set of knowledge, skills, attitudes, abilities, which enable a person to do a task skillfully, to make effective decisions etc.

A reflective competence is examined as a personal trait, which allows a person to use reflection most effectively and provides for: knowledge about role functions and organization of collective co-operation (co-operative aspect of reflection); a view of the inner worlds of other people, psychological determinants of one's activity and relations, understanding of one's own communicative qualities, both in the past and at present, predicting prospects of their development (communicative aspect of reflection); an interpretation of one's own acts and relations, of one's ego, of prospects of self-development (personal aspect of reflection); knowledge about things and methods of interacting with them, the ability to monitor and to correct one's own intellectual activity (intellectual aspect of reflection).

In the psychological and pedagogical literature various structural components of the reflective competence are singled out: motivation and purpose, content, emotions and volition, and control and evaluation. The reflective competence in some educational activity has a specific structural component - pedagogical reflection. It contains some elements of individual and social reflection as well as a special kind of reflection which embraces a person's activity in the system «teacher-student».

Key words: *essence, mechanism, typology, reflection, competence.*

Постановка проблеми. Однією з найактуальніших проблем, що виявляються в системі освіти, є підвищення професіоналізму освітян. Критерієм у визначенні рівня професіоналізму вчителя є здатність зайняти дослідницьку позицію стосовно власної педагогічної діяльності і до самого себе, як її суб'єкту. Саме рефлексивна компетентність, заснована на рефлексивних властивостях свідомості, сприяє досягненню вчителем високих результатів у діяльності.

Аналіз попередніх досліджень. Огляд наукових джерел свідчить, що проблема розвитку професійної компетентності вчителя розглядається в працях Є. Барбіної, А. Бойко, М. Васильєвої, Н. Волкової, В. Гриньової, О. Грицук, О. Дубасенюк, О. Дусавицького, М. Євтуха, В. Кан-Каліка, Л. Карпової, Н. Кузьміної, В. Лозової, О. Пехоти, І. Прокопенко, В. Семиченко, В. Сластьоніна, М. Сметанського, А. Троцько та ін.

Найповніше рефлексивна компетентність вивчається в рамках акмеології (А. Деркач, І. Войтик, С. Степанов, О. Поліщук і ін.). Властивість рефлексивності

діяльності, мислення, свідомості особистості розглядається також при аналізі: опосередкування та довільності людської поведінки, усвідомленості та системності вищих психічних функцій (Л.Вигодський, А.Тюков); компонентів структури діяльності, механізму її природного розвитку (В.Давидов, А.Захарова, М.Боцманова, Л.Фрідман, Г.Щедровицький); формування теоретичного мислення особистості (В. Давидов, А. Зак, Д.Ельконін); системи психологічних механізмів, що забезпечують творчий розвиток особистості (І.Семенов, О. Олейнікова, А. Темасов); проблеми самосвідомості особистості (В.Столін); взаємозв'язку рефлексії та спілкування (І.Берлянд); організації взаємодії спеціалістів у загальній структурі професійної діяльності (М.Костюков, Н.Самоукіна); процесу мислення вчителя та учнів при їх міжособистісній взаємодії (Ю.Кулюткін, Г.Сухобська).

Для психолого-педагогічної науки актуальними є: подальше уточнення сутності понять «рефлексія», «рефлексивна компетентність»; дослідження механізму, виділення різних типів та видів рефлексії; аналіз підходів до визначення структурних компонентів рефлексивної компетентності; розробка способів діагностики рефлексивної компетентності, шляхів її формування.

Метою цієї статті є аналіз та узагальнення психолого-педагогічної літератури з питань визначення суті, механізму, типології рефлексії, сутності та структурних компонентів рефлексивної компетентності в педагогічній діяльності.

Виклад основного матеріалу. У різноманітних словниках поняття «рефлексія» має різне тлумачення: «вихідне значення», «звернення назад, відображення» [3, 423]; «міркування, сповнене сумнівів, протиріч», «аналіз власного психологічного стану» [8, 427].

У сучасних енциклопедіях рефлексія визначається як «тип мислення, спрямований на осмислення та обґрунтування власних передумов, що вимагає звернення свідомості на себе» [4,859-860], або як «новий поворот духу після завершення пізнавального акта до «я» (як центру акта) та його мікрокосму, завдяки чому стає можливим присвоєння пізнаного» [5, 392].

У сучасних психологічних дослідженнях існують різні підходи до визначення суті поняття «рефлексія». Це: процес самопізнання суб'єктом

внутрішніх актів та станів, фундаментальна здібність свідомої істоти бути у відношенні до власної свідомості, мислення, умов та засобів здійснення життєдіяльності (С.Рубінштейн, Б.Ельконін); інтелектуальний процес, що забезпечує усвідомлення засобів рішення задач (А.Зак); важлива частина розумової дії (В.Давидов), евристичного рішення (Ю.Кулюткін); засіб здійснення діяльності (М.Алексєєв), зв'язок її компонентів (Г.Щедровицький); засіб групової взаємодії (К.Данилін); відображення власних процесів у свідомості (Л.Вигодський); компонент психологічної структури людини, що лежить в основі її змінення та розвитку (А. Шаров); переосмислення суб'єктом змісту свого досвіду, особистісних стереотипів (І. Семенов, С. Степанов, О. Полищук); здібність до погляду на себе «з боку» та до контролю своєї діяльності (С.Розова); здібність свідомості зосередитися на самому собі (Н. Гуткіна, Р. Номов, В. Слободчиков, В. Столін); перенесення переживання із зовнішнього світу на самого себе (А. Буземан); здібність мислити про власне мислення з метою його удосконалення (Д. Дарнер); усвідомлення того, як оцінюють особистість інші, осмислення соціальної дійсності (П. Малиновський); спілкування людини з собою (І. Берлянд).

Від поняття «рефлексія» відрізняють поняття «рефлексивність». Останнє визначають як «якість, властивість особистості, ціннісної орієнтації, способу життєдіяльності, спілкування людей, їх взаємодії, у процесі яких здійснюється рефлексія...»[5, 393].

Аналіз психологічної літератури показує, що рефлексія досліджується в наступних основних аспектах: кооперативному, комунікативному, особистісному та інтелектуальному. Суб'єкт може рефлексувати: знання про рольову структуру, позиційну організацію колективної взаємодії – кооперативний аспект (М. Алексєєв, В. Рубцов, А. Тюков, Г. Щедровицький та ін.); уявлення про внутрішній світ іншої людини та причини її вчинків – комунікативний аспект (Г. Андрєєв, А. Бодальов, Н. Гуткіна, К. Данилін, А. Петровський, Л. Петровська, Е. Смирнова, А. Сопіков та ін.); власні вчинки та образи власного «Я» як індивідуальності – особистісний аспект (Е. Новікова, І. Семенов, С. Степанов,

А. Холмогорова, В. Зарецький та ін.); знання про об'єкт та способи дії з ним – інтелектуальний аспект (Л. Берцфаї, Л. Гурова, В. Давидов, А. Зак, І. Семенов, С. Степанов та ін.)

А. Тюков розглядає шість головних компонентів психологічного механізму рефлексивного процесу: 1) рефлексивний вихід; 2) інтенціональність; 3) первинну категоризацію; 4) конструювання системи рефлексивних засобів; 5) схематизацію рефлектуемого змісту; 6) об'єктивацію рефлексивного опису. Кожний компонент розглядається автором як етап психологічної дії.

Умовою виконання рефлексії та рефлексивного виходу є «розрив», що виникає у суспільній структурі діяльності. До рефлексивного виходу ведуть розриви у спілкуванні, тобто неможливість продовження колективної діяльності. Індивідуальна рефлексія є вторинною формою, процесом, що у первинній формі був міжіндивідуальним.

Інтелектуальний компонент передбачає звертання до діяльності в цілому, як до певного змісту, який необхідно зрозуміти. Для конструктивної реалізації спрямованості на освоєння діяльності в цілому свідомість повинна встати на певну точку зору, яка задає загальні категоріальні межі для опису діяльності, що рефлексується.

Первинна категоризація передбачає набір розумових засобів, за допомогою яких здійснюється рефлексивне освоєння діяльності. Ці засоби повинні співвідноситися з конкретними матеріальними об'єктами та окремі засоби повинні співвідноситися між собою, бути взаємопов'язаними у певній конструкції.

Етап конструювання системи автор визначає як особливий компонент механізму рефлексії.

Етап схематизації визначає за допомогою яких спеціальних знакових засобів діяльність, що рефлексується, набуває повну цілісність. Схематизація діяльності існує безпосередньо у просторі свідомості та у його морфології.

Результати рефлексії у цьому випадку також змінюються у свідомості та не можуть включатися у комунікацію. Якщо таке трапляється, то можливе

виникнення парадоксів комунікації, наприклад, відсутність розуміння змісту рефлексивного повідомлення. Виключення можливості виникнення парадоксів забезпечується об'єктивацією рефлексивного змісту у вигляді моделі діяльності, що рефлексується. На цьому етапі результати рефлексії порівнюються з її процесом та засобами одержання рефлексивного уявлення.

У наукових джерелах існує достатньо широкий спектр визначень поняття компетентність (від лат. «competentis» - відповідність, здатність, знання в певній області). Це: інтегральна якість особистості, інтелектуально і особистіснообумовлена соціально-професійна життєдіяльність людини, що ґрунтується на знаннях та емоціях (І. Зімня); характеристика володіння знаннями, що дозволяє судити про щось, висловлювати переконливу, авторитетну думку, обізнаність, авторитетність у певній галузі (А. Деркач, В. Зазикін); набір знань, навичок, ставлень, що дають особистості спроможність кваліфіковано проводити діяльність, виконувати завдання або роботу (О. Овчарук); поєднання відповідних знань і здібностей, що дозволяють обґрунтовано судити про певну галузь й ефективно діяти в ній (В. Краєвський, А. Хуторський); стійка здатність до діяльності із знанням справи та оцінна категорія, яка характеризує людину як суб'єкта спеціалізованої діяльності (Є. Огарьов); особливий тип організації наочно-специфічних знань, що дозволяє приймати ефективні рішення у відповідній області діяльності (М. Холодна).

Складовою компетентності є рефлексивна компетентність як якість особистості, яка дозволяє найефективніше використовувати рефлексію. За думкою Е. Богданова, В. Введенського, В. Гриньової, В. Зазикіна, А. Лукашенко, рефлексивна компетентність вчителя—це професійна якість особистості, що проявляється в ефективному здійсненні рефлексії, прискорює процеси професійного становлення, підвищує креативність діяльності. До неї відносять: знання про рольові функції й організацію колективної взаємодії (кооперативний аспект рефлексії); уявлення про внутрішній світ іншої людини, психологічні детермінанти її активності й відносин, розуміння власних комунікативних якостей в минулому та в теперішній час, прогнозування перспектив їх розвитку

(комунікативний аспект рефлексії); уявлення про свої вчинки й відносини, образ власного «Я», як індивідуальності, бачення перспектив саморозвитку (особистісний аспект рефлексії); знання про об'єкти й способи взаємодії з ними, здатність інтроспективно переглядати й відслідковувати хід власної інтелектуальної діяльності (інтелектуальний аспект рефлексії).

В психолого-педагогічній літературі виділяють різні структурні компоненти рефлексивної компетентності: мотиваційно-цільовий блок, процесуально-змістовний блок, емоційно-вольовий блок і контрольно-оцінний блок (І. Стеценко); когнітивний, операціональний і особистісний компоненти (Ю. Кушеверська); соціальна (кооперативна і комунікативна), індивідуальна (інтелектуальна і особистісна) та педагогічна складова (І. Ульяніч) та ін. За думкою І. Ульяніч, рефлексивна компетентність в педагогічній діяльності має специфічний структурний компонент - педагогічну рефлексію, що пов'язана саме з професійною педагогічною діяльністю. Вона складає ядро рефлексивної компетентності вчителя та містить в собі елементи індивідуальної і соціальної рефлексії, а також містить специфічну рефлексію, що виникає в професійній свідомості вчителя та охоплює системне відношення його діяльності в системі «вчитель-учень».

Проблема вивчення феномену рефлексії, формування рефлексивної компетентності потребує подальшого дослідження, що стосується розкриття способів діагностування рівнів рефлексивної компетентності вчителя, шляхів її формування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андреева Г.М. Современная социальная психология / Г.М. Андреева. – М.: Просвещение, 1981. -361с.
2. Берлянд Е.К. К постановке проблемы рефлексии как проблемы общения / Е.К. Берлянд // Методологические проблемы психологии личности. – М.: Наука, 1981. – С.134-145.

3. Большая советская энциклопедия / [гл. ред. Прохоров А.М.]. — 3-е издание. — М.: Издательство «Советская энциклопедия», 1975. — Т. 22.-670с.

4. Всемирная энциклопедия: Философия/ [ред.-сост. Грицанов А.А.]. —М.: АСТ, Мн.: Харвест, Современный литератор, 2001. -1312с.

5. Психологический словарь/[авт.-сост. Копорулина В.Н., Смирнова М.Н., Гордеева Н.О., Балашов Л.М.]; Под.ред. Ю.Л.Неймера. —Ростов-на-Дону:Феникс, 2003. -640с.

6. Степанов С.Ю., Семенов И.Н. Психология рефлексии: проблемы и исследования/С.Ю.Степанов, И.Н. Семенов // Вопросы психологии. 1985. -№3. - С.31-40.

7. Титкова М. С. Психологическое содержание и смысловые аспекты рефлексии подростков/М.С.Титкова // Известия РГПУ им. А.И. Герцена. 2007. - №37. - С 342-345.

8. Шапар В.Б. Психологічний тлумачний словник/ В.Б. Шапар. —Х.: Прапор, 2004.-640с.

Пісоцька Марина Еміліївна, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди.